

GULD OCH SILVER I BOUPPTECKNINGAR

De mest värdefulla ägodelarna i bouppteckningar
från Åboland och Åland på 1700- och 1800-talen

FATTIGA HEMMAN MED SILVERBÄGARE

Den italienska resenären Giuseppe Acerbi färdades åren 1798-99 genom flera nordiska länder och sammanfattade senare sina intryck i en resebeskrivning som först gavs ut i London 1802¹. Han beskriver sina intryck av finska bönder och nämner i sammanhanget att om dessa har pengar så sparar de dem eller omsätter dem i bägare eller andra hushållskärl av silver. Det är enligt Acerbi inget att förvåna sig över att man blir bjuden på vatten i en silverbägare värd 50-60 riksdaler i ett fattigt bondehemman där det annars bara finns sill och mjölk.² Man kan förstås fråga sig om den ganska förmögna Acerbi kunde bedöma vad som var ett fattigt eller rikt hemman under korta besök vid gårdar i ett främmande land, men tydligt är att han lägger märke till den här detaljen under de första dagarna på sin resa norrut från Åbo.

Vid sekelskiftet mellan 1700-talet och 1800-talet då Acerbi gjorde sin resa rådde förhållandevis ordnade förhållanden i det svenska riket. Det var en tid sedan landet hade upplevt krig på eget område och hemmanen kunde därför uppvisa egendom som knappast skulle ha funnits bara ett halvsekel tidigare. Vi vet å andra sidan att man ofta försökte koncentrera överflödigt rikedom i föremål som var lätta att gömma undan och ta med sig i fall av ofärdstider.³ Med ett lite längre perspektiv kunde man därför tänka sig att undersöka förekomsten av ädelmetaller i hushållen under 1700-talet och 1800-talet. Ser vi några skillnader mellan de båda århundradena och finns det geografiska skillnader? En källa för kunskap om detta erbjuds av bouppteckningar som finns tillgängliga från tidigt 1700-tal framåt.

Under 1700-talet förekom flera utdragna undantagstillstånd då den finska riksdelen var ockuperad av den ryska krigsmakten. Den så kallade ”Stora ofreden” 1713-21 tycks ha medverkat till att många samhällsfunktioner upphörde och stora delar av kustbefolkningen flydde under en tid till svenska sidan av Bottenviken. Den ”Lilla ofreden” 1742-43 har tydligen också påverkat samhäl-

let och många flydde också då över till den svenska sidan.⁴ Under 1808-09 års krig tycks däremot samhället ha fungerat så pass tillfredsställande att också bouppteckningar uppgjordes och bevarades.

BOUPPTECKNINGARNA BERÄTTAR

Den här undersökningen baserar sig på ett källmaterial bestående av bouppteckningar från Ålands och Åbolands skärgård under 1700-talet och 1800-talet. I ett större perspektiv försöker jag undersöka om och hur ägodelarna i bouppteckningarna kan ge uppgifter om näringarna i området under de här århundradena. Jag har intresserat mig för hur lokala variationer och förändring genom tiden har dokumenterats i källmaterialet. I allmänhet tycks bouppteckningsmaterialet ge en ganska tillförlitlig bild av vilka näringar människor förlitat sig på i olika kust- och skärgårdsområden.

Bouppteckningar finns i området från tidigt 1700-tal framåt, men under första delen av 1700-talet är de ganska fåtaliga och inte särskilt noggranna, men ett antal uppteckningar från åren 1710-11 finns bevarade och är relativt informativa. Från ca 1750 framåt utgör de däremot relativt tillförlitliga källor för undersökningar om den materiella kulturen i området. Jag har renskrivit och gått igenom 315 bouppteckningar men ur dem har jag valt ut 151 uppteckningar som använts i kvantitativa jämförelser.

Jag har valt att koncentrera mig på aktiva bondehushåll som torde vara den enda befolkningsgruppen som förekommer i uppteckningarna i tillräckligt antal under hela undersökningsperioden. Med aktiva bondehushåll menas i det här sammanhanget hemman där bouppteckningen gjorts upp efter aktiva krono-, skatte-, eller frälsebönder medan husbönder på undantag eller oklara fall gallrats bort. Bouppteckningsmaterialet som förvaras i Åbo Landsarkiv och i Ålands landskapsarkiv i Mariehamn kopierades och infördes i en databas för att underlätta de kvantitativa jämförelserna. Förutom de här aktiva bondehushållen har jag också använt mig av bouppteckningar efter ståndspersoner och även uppteckningar efter torpare. Geografiska jämförelser mellan olika skärgårdsområden blir närmast omöjlig när det gäller till exempel bouppteckningar efter ståndspersoner, eftersom herrgårdar så gott som helt saknas i ytter-skärgården. Geografiska jämförelser görs därför endast mellan bondebefolkningen i olika skärgårdsområden.

Undersökningsområdet sträcker sig från Virmo (Mynämäki) socken norr om Åbo ned mot sydväst i skärgården med Kökar i den åländska skärgården som yttersta punkt. I skärgården innesluter området i öst de gamla kommunerna Mietois, Lemo, Villnäs, Merimasku, Rimito, Iniö, Houtskär och Korpo. Ett antal bouppteckningar från Luonnonmaa i Nådendal och Hirvensalo (S:t Marie socken, nuv. Åbo) ingår också. För att underlätta jämförelser har om-

rådet har delats in i skärgårdszoner enligt modell av Häyrén⁵ och Atlas över Skärgårds-Finland⁶. Vid en jämförelse av socknarna i området skulle en del praktiska problem med tillgången på bouppteckningar ha gjort sig gällande. I praktiken har jag ofta arbetat med en grövre indelning av skärgården i kust- och innerskärgård samt mellan- och ytterskärgård. En översikt av undersökningsområdet kan ses i Figur 1.

Vad gäller situationen på 1700-talet finns det en relativt noggrann genomgång av böndernas hushåll med koncentration på inredning, köks- och andra kärl i Saini Laurikkalas doktorsavhandling ”Varsinais-Suomen talonpoikain asumukset ja kotitalousvälineet 1700-luvulla. Kulttuurihistoriallinen tutkimus” från 1947. Laurikkala går med stor noggrannhet igenom bondhushållens möbler, redskap och utensilier i 1700-talets bouppteckningar och redogör i det sammanhanget också för en del av ädelmetallerna, närmast silverkärlen. Jag har använt mig av hennes texter för jämförelser och kompletteringar. Jag använder delvis samma bouppteckningsmaterial som Laurikkala, men mitt material sträcker sig längre ut i skärgården och ca hundra år längre fram i tiden.⁷

Figur 1: Undersökningsområdet i Åbolands och Ålands skärgård.

VÄRDEFÖREMÅL I UPPTECKNINGARNA

I den tågordning som vanligen följs i bouppteckningarna i undersökningsområdet finns det ofta rubriker för värdeметaller strax efter rubrikerna för den fasta egendomen och kontanterna. Oftast är rubrikerna bestämda efter metallens art med en rubrik för ”Gull” eller guld och en annan för silver. Ibland, i synnerhet på 1700-talet, saknas någondera rubriken eller båda. I många fall beror det på att inga värdeметaller finns i boet. Det är inte heller ovanligt att rubriken slagits ihop till ”Gull och silfver” eller någon annan variant. Men också när värdeметallerna saknas kan det finnas rubriker med kommentaren ”fanns intet” under. Jag kommer här närmast att behandla föremål av silver och guld även om det också kan finnas andra metallrubriker i bouppteckningarna, till exempel tenn, koppar, mässing och malm som närmast är blylegerad mässing, men också kan beteckna brons.⁸

I bouppteckningar efter ståndspersoner kan rubrikerna för ädelmetaller ytterligare vara uppdelade i undergrupper enligt smyckeslag eller juvelernas karaktär. Det är också i de här uppteckningarna som bruksmetallerna delas upp enligt beskaffenhet, till exempel en uppdelning i engelskt eller svenskt tenn.

Smycken och kärl kan ibland vara signerade och då brukar initialerna också ges upp i bouppteckningarna, men det här är långt ifrån alltid fallet. Man kan också uppge ”osignerade” ringar eller andra metallföremål. Om det är fråga om kärl kan man uppge någon form av rymdmått eller också uppger man föremålets vikt. Det här gäller speciellt silverföremålen. Guldföremålen beskrivs enligt dukatvikten⁹.

Guld och silverföremålen tillverkades av professionella guld- och silversmeder i städerna. Ofta hade de här smederna ett slags dubbelproduktion, eftersom landsbygdens bönder inte kunde godkänna alla stilväxlingar som modet föreskrev. Man tillverkade därför föremål med en mer konservativ smak för att säljas till bönderna. För att hålla prisen nere gjordes de här föremålen också så tunna som möjligt. Jag baserar mig i det följande till en del på Jan Gerbers uppsats från 1966 om silver i skånska bondehem. Den grundar sig också på ett omfattande bouppteckningsmaterial från tidigt 1700-tal fram till ca 1850.¹⁰ Jämförelserna mellan olika skärgårdsområden kommer i det här sammanhanget att göras ganska översiktligt. Skillnader mellan olika samhällsgrupper syns däremot särskilt tydligt när det gäller värdeföremål och blir därför föremål för ett större intresse i den här artikeln.

KAN MAN LITA PÅ UPPTECKNINGARNA?

Det har polemiserats en hel del kring bouppteckningarnas värde som källa. Många forskare har framfört åsikter om att källvärdet minskar betydligt efter-

som många ägodelar och föremål inte syns i uppteckningarna. Dessutom skulle de flesta uppteckningarna ha skett efter äldre personer och därför inte beskriva ”aktiva” hushåll. Det stämmer att vissa ägodelar så gott som aldrig upptecknas i bouppteckningarna och det kan också finnas stora regionala skillnader över vad som upptecknas. Ett problem i sydvästra Finland är t.ex. att den fasta egendomen sällan upptecknas i bondehushåll åtminstone så länge det är fråga om kronohemman – den räknas höra till släkten som arv och nämns därför inte i bouppteckningarna. Först när det finns köpebrev på att hemmanet är ”till skatte köpt” brukar den betalda summan dyka upp i bouppteckningarna som fasta hemmanets värde. Däremot går det relativt lätt att skilja mellan aktiva hushåll och sytningshushåll och då kan de senare behandlas som en egen grupp. Jag har som sagt koncentrerat mig främst på aktiva hushåll i undersökningen.

Med tanke på att bouppteckningsinstrumentet fungerade som grund för arvsdelningen kunde man vänta sig att en del gräl och tvister skulle vara synliga i källmaterialet. I själva verket syns de ganska sällan, men vanligen i form av divergerande åsikter mellan arvingarna om något av arvegodset. Upptecknaren har i några fall gjort en anteckning om att åsikterna får behandlas närmare på nästa ting. Frågor om vem av arvingarna som har rätten att inlösa hemmanet behandlas också i några av bouppteckningarna i undersökningsmaterialet.

I ståndsmiljö kan man hitta uppgifter om att till exempel en änka inte anser att hennes kläder, smycken och annan privat egendom skall tas med i bouppteckningen efter hennes avlidna make, men hon får ge med sig varje gång under protester, eftersom ”lagen så föreskriver”.¹¹

I en bouppteckning¹² tycks man också ha haft skilda åsikter om värdemetallföremålen. Under rubriken silver avslutar upptecknaren med följande anteckning:

1 Silfwer ring påstod wäl äldsta Sonen än finnas hwilket dock af de öfrige Sönerna bestreds.

Flera sidor senare i uppteckningen efter tomfaten under rubriken ”Sjödredskap” uppges plötsligt:

Nu uppgafs inwid Silfrets upptecknande saknad förgyld Klackring som profvades wara wärd, 6 0.

1 st brisk, 1 16.

Man får intrycket att saken diskuterats av arvingarna under uppteckningens gång. Här kan nämnas att det också i en annan uppteckningförekommer att en guldring tas upp under rubriken sjödredskap.¹³ Det vanliga förfarandet tycks ändå vara att bortglömda – eller bortlämnade – ägodelar tas upp under rubriken ”Diverse” sist före bouppteckningens avkortning.

Mitt personliga intryck är att värdemetallerna uppges relativt noggrant i bouppteckningarna. Man kan anta att de för det mesta var kända av samtliga arvingar och att bortlämnande i bouppteckningen skulle ha uppmärksammats. Att pantsatta silverföremål också ofta tas upp i bouppteckningarna tyder också på att de var allmänt kända och hörde till den egendom som öppet skulle ”deklareras”.

SÄLLSYNTA GULDFÖREMÅL OCH JUVELER

I huvudgruppen för den här undersökningen, de aktiva bönderna, förekommer guldföremål endast i en av de 49 uppteckningarna från 1700-talet. Bouppteckningen efter skattebonden Eric Johansson från Seppälä i Rimito upptar ”3 hel dukars ringar à 2 Rd 16 sk. stycket”¹⁴. 1700-talet måste väl i jämförelse med 1800-talet betraktas som ett ganska fattigt århundrade vilket förklarar varför bondehemmanen här uppvisar så liten förmögenhet i guldföremål.

Under 1800-talet när guldföremål förekommer lite mer allmänt i uppteckningarna är det också ringarna som är det vanligaste guldföremålet. Knappt två tredjedelar av uppteckningarna (62 av 102 stycken) innehåller då guldföremål. Ett sextiotal ringar av olika beskaffenhet räknas upp. Förutom fingerringarna finns örringar och örhängen i ett tjugotal uppteckningar. Guldhalskedjor med guldhjärtan finns i tre bondebouppteckningar från 1820-talet framåt. Även halskedjor utan prydnader förekommer. I två bouppteckningar från 1870-talet förekommer guldur, ett ”gullur med nyckel och lås”¹⁵. Det framgår inte om uren är förgyllda eller verkligen har en boett av guld. Den enda ädelstenen i en bondebouppteckning i det här materialet finns hos Petter Pettersson i Vattkast i Korpo som lämnade efter sig en vanlig guldring och en guldbriljantring år 1826.¹⁶ Även om guldföremålen i sig är värdefulla, är de ändå så fåtaliga i uppteckningarna att de inte upptar någon större del av bouppteckningarnas slutsumma. Vanligtvis stannar andelen på någon procent, och som medelvärde utgör guldvärdet under en procent av samtliga bondebouppteckningars totalvärde. Då bör man ju beakta att en tredjedel av uppteckningarna inte innehåller några guldföremål alls.

En liten jämförelse kan göras med de uppteckningar i undersökningsområdet som är uppgjorda efter ståndspersoner. I det här urvalet ingår också rusthållare i den här gruppen, men man kan säga att skillnaderna inom gruppen i det här fallet är större. De ofrälse rusthållarna äger guldföremål ungefär i samma mån som i bondehushållen, medan de rikare prästgårdarna och adelsgodsen har betydligt längre uppteckningar med olika guldföremål, smycken och juveler. Professorn och prosten Johan Thorwöstes bouppteckning från 1751 upptar ett sjuttiotal guld- och juvelföremål, beroende på hur man räknar. Gräl mellan boupptecknarna och änkan om vad som egentligen hör till den egendom som

skall uppges återkommer i den här uppteckningen i de flesta moment där man kan tala om personliga ägodelar.¹⁷ Ett mera typiskt innehav av guldföremål i ett välbärgat rusthåll finner man i uppteckningen efter Wälborne hustru Anna Maria Starck från Touppa rusthåll i Töfsala år 1737:¹⁸

Guldföremål:

1 armledsring af Pistolet gull med 3 nne infattade Edhell stenar värderades à 42 0.

1 släth ring om 4 Ducaters wigt à 15:- för Ducaten, 60 0.

1 D:o à 2 Ducats wigt, 37 16.

1 D:o à 1 1/4 Ducat med Bokstähwer P.S. och Pistolett gull à 14:- Ducaten, 17 16.

2 st Örringar a 7/8 Ducats wigt, 13 0.

Också bland ståndspersonerna är fingerringarna de vanligaste föremålen under rubriken guld. En fingerborg och en syring av guld förekommer i varvsdisponenten Otto Reinhold Baers bouppteckning från år 1833. De representerar tillsammans med en guldörslev de få bruksföremålen i den här gruppen.¹⁹

Guldföremål finns också i de bouppteckningar som gjorts upp efter torpare. Här finns i urvalet endast tre uppteckningar från 1700-talet och en av dem efter torparhustrun Anna Thomasdotter upptar en ring av en halv dukats vikt år 1796.²⁰ På 1800-talet innehåller torparbouppteckningarna guldföremål ungefär i två tredjedelar av fallen, men mitt material är här mycket litet med enbart 27 stycken. I början av århundradet finns närmast fåtaliga fingerringar. Örhängen gör sitt intåg i mitten av 1800-talet. Gustava Andersdotter från Ahdentaka i Rimito lämnar år 1871 efter sig ”1 stycke Guldring och 1 par Örhengsklockor” värderade till 10 mark. Hela bouppteckningens värde är 309 mark.²¹

SILVER MER VANLIGT MED TIDEN

Silverföremålen är betydligt vanligare i bouppteckningarna och består också av flera olika typer av föremål som användes särskilt vid festliga tillfällen. I bouppteckningarna från bondehushåll på 1700-talet finns silverföremål i över hälften av uppteckningarna (28 av 49). I kustområdet och i ytterskärgården verkar det vara mer sällsynt med silverföremål men hela materialet från 1700-talet är så litet att det är svårt att dra några slutsatser av detta.

Silverföremålen från 1700-talet fördelar sig i olika grupper där dryckeskärren är en väl synlig grupp, vilket kan ses i tabell 1.

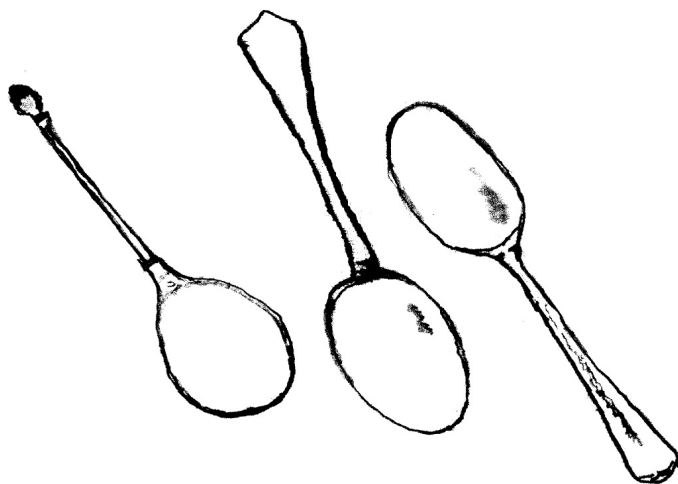
Om guldföremålen närmast bestod av smycken kan man dela upp silverföremålen i grupper som *smycken*, med ringar, broscher och kedjor. *Dräktsilver*

bägare	24
sked	17
ring	7
klackring	5
tumlare	6
ked	5
brisk	4
matsked	2
knapp	2
bälte	2
snusdosa	1
knäbandsspänne	1
skål	1
skospänne	1
tebägare	1

Tabell 1: Silverföremål i 49 bouppteckningar efter aktiva bönder i Åboland och Ålands skärgård från 1700-talet.

med olika former av spännen, *dryckeskärl*, *bestick* och *klockor* eller ur. Silverskedarna var ofta av ålderdomlig karaktär med runt eller äggformat blad och med utsirade skaft och var vanliga fästningsgåvor. De ersattes på 1800-talet av *matskedar* av modernare snitt. Att bönderna fick vanan att äta med silversked på större gästbud uppskattades inte av adeln.²² Teskedar av silver dyker upp från 1830-talet i bouppteckningsmaterialet och den första av nysilver år 1886 på Kökar. I bonden Simon Henricssons bouppteckning

från Hinsala i Rimito från år 1808 nämns både en ”1 gammalmodig sked för-gylld” och ”1 nymodig D:o oförgylld”, värda en riksdaler var.²³ Möjligtvis avses här med gammalmodig en s.k. ”supsked” medan de nymodiga avser matske-dar, men det är också helt möjligt att gammal- respektive nymodig markerar skillnaden mellan skedar gjorda med skedbladet festsatt på ett skaft med en förstärkning s.k. ”rättsvans” eller skedar smidda i ett stycke. I boupptecknings-

Figur 2. Skedmodet växlade under 1700-talet. Skeden längst till vänster är en barocktida "supsked", i mitten en 1700-talssked med s.k. "rättsvans" som skedbladet är fäst vid och till höger en rokokosked.

Tabell 2: Silverföremål i 102 bouppteckningar från aktiva bondehushåll på 1800-talet.

materialet tycks ädelmetallerna vara bland de få föremålstyper man benämner med sådana modetermer.

Dryckeskärlden bestod av typer som utvecklades redan på 1700-talet och sedan hölls oförändrade långt in på 1800-talet. De användes under traditionella former vid festliga tillfällen för att dricka skålar. Bland termerna från 1700-talet finns här bara en silverskål men från 1800-talet ser vi också två silverkåsar (se tabell 2). Det kan vara fråga om djupa silverfat med handtag och fylldes med brännvin som sedan förtärdes med silversked, vilka vi också finner i uppteckningarna.²⁴ Åtminstone i Sverige drack kvinnorna ännu på 1800-talet sirapsbrännvin med sked ur en brännvins-skål, men det är oklart om vi har haft samma traditioner i Finland. Gerber skriver att skåltraditionen försvann i Sverige och att de tunga skålarna ofta smältes ned för att man skulle kunna tillverka flera silverföremål av mera modernt snitt. Även i sydvästra Finlands skärgård återanvändes äldre tunga silverföremål för nytillverkning. John Gardberg nämner i sin Pro gradu-avhandling från år 1923 ett testamente på Borstö, Norrgård från år 1807 där det stipuleras att en silverskål med två öron för alltid skall bevaras i hemmanet. Skålen smiddes ändå om till silverskedar redan under samma århundrade.²⁵

Andra dryckeskärl finns det också gott om. Benämningar som *stop* och *kannor* om silverkärl som tycks finnas till exempel i Skåne förekommer inte i det

bägare	44
fickur	27
tesked	23
matsked	22
beslagen pipa	16
tumlare	13
beslag	11
ring	9
sked	8
knäspanne	7
brisk	6
klackring	5
knäbandsspänne	4
halsked	4
förläggare	3
ked	3
skospänne	3
fingerborg	2
fotbägare	2
pokal	2
ur	2
matsked	1
bricka	1
bägare	1
dosa	1
gäddrag	1
horndosa	1
knapp	1
knäppe	1
nyckel	1
skedsknapp	1
skärphake	1
spanne	1
sylanderur	1
urnyckel	1

här undersökningsmaterialet, men däremot finns *bägare*, *tumlare* och *pokaler*. Det torde röra sig om liknande kärl. Silverbägarna kunde vara rätt stora och seden bjöd att kannan gick runt bordet från man till man. De stora bägarna var ofta inuti försedda med ”pel” eller måttpunkter för hur stora klunkar det gällde att kunna ta eller alternativt hur stora man täcktes ta. Ofta användes de stora bägarna för öl medan de mindre användes mer för brännvin. Fotringen på bägarna växer sig större under 1700-talets gång. Det är ändå inte lätt att avgöra vad som är kannor eller bägare enbart utgående från de knappa beskrivningarna i bouppteckningarna.²⁶

Tumlarna var mindre runda kärl, ursprungligen utan fot eller handtag, men som senare också kunde ha ett tumgrepp. De användes också främst till att dricka brännvin ur. Också den här typen av kärl kan benämnas ”kåsa” vilket bidrar till svårigheterna när man tolkar bouppteckningarna.²⁷

Silverkärilen visade förstås på en viss rikedom och status i gården. Dessutom kan silverföremålen också ses som ett slags kapitalplacering. De kunde också pantsättas när man behövde kapital. En ”silfver påkal” finns pantsatt till exempel i bouppteckningen efter bonden Anders Andersson i Virmo 1829.²⁸ Den här typen av pantsättningar förekommer ganska allmänt i bouppteckningsmaterialet.

En ny grupp föremål som finns i bouppteckningarna på 1800-talet är de silverbeslagna tobakspiporna. 1700-talets kritpipor som var en dåtida dussinvara ersätts av mer påkostade rökverk. Det är fråga om praktföremål med piphuvuden av sjöskum eller trä, och med lock och beslag av silver och långa böjda skaft av trä, ben, tyg och läder.²⁹ Det gällde för en välbeställd gård att ha ett urval i piphyllan som räckte också för gästerna. Det är vid en sådan piphylla som Malakias Härkämäki tar flera tiotal sidor på sig för att välja ut en lämplig pipa i

Figur 3. Tumla eller tumlare med förgylld kant, tillverkad av Jonas Lexell i Åbo år 1751 (diam. 6,5 cm). Tumlarna användes ofta till att dricka brännvin med och kunde också förses med tumgrepp eller öra. Åbo Museicentral/Martti Puhakka.

Volter Kilpis roman ”I salen på Alastalo”. Piporna beskrivs ingående samtidigt som deras karaktär får illustrera också romanpersonernas väsen och läggning.³⁰ Sällan påträffar man ändå fler än två till fyra pipor i uppteckningarna i det här området.

Dräktsilvret representeras närmast av spännen för bälten, skor och byxor samt de smycken som skulle bäras med klädedräkten. De *briskar* som förekommer är närmast föregångare till dagens broscher.³¹ Silverringar och halskedjor förekommer också i någon mån kan man också konstatera i tabellerna ovan. Fickuren av silver förekommer i bouppteckningsurvalet efter bönder från år 1804 framåt.

Det finns också bruksföremål av silver förutom bland bestick och dryckeskärl. Fingerborgar i silver finns i ett par av bondehushållen och även ett gädddrag av silver finns på Kökar år 1849.³² Annars verkar fiskdragen oftast vara gjorda av mässing eller någon mindre värdefull metall, i de fall de överhuvudtaget noterades.

I de bouppteckningar efter ståndspersoner som jag gått igenom finns silverföremål i samtliga 18 uppteckningar, en nämner endast att silvret tecknats upp i Åbo. Här kan man igen konstatera att de mindre rusthåll som ingår påminner mer om bondehushållen när det gäller innehavet av silverföremål. I de fåtaliga rikare präst- eller adelshusen finns ett större antal kärl av silver samt vissa föremål till exempel balsam- och svampdosor som man använde för att dölja dålig lukt. Klockor förekommer här redan på 1700-talet. Professorn och prosten Johan Thorwöstes bouppteckning³³ tar upp en silverförmögenhet på 56 nummer som tillsammans med guldvärdet närmar sig tio procent av bouppteckningens totalsumma och är således märkbart högre än vad ”vanliga” bouppteckningar visar upp. Ett mer moderat silverinnehav visar igen uppteckningen efter Anna Maria Starck från Touppa rusthåll.³⁴

Silverföremål:

1 Förgylld Pocal med inbundit wapen E:G:S:G à 30 lodz wigt 4: ? lodet, 127 16.

1 D:o om 31 lod med bokstähwer T:S:E:F: à 4 1/4 Cr lodet, 1 D:o om 31 lod med bokstähwer T:S:E:F: à 4 1/4 Cr lodet, 131 24.

1 D:o om 16 lod à 4 1/4 Cr, 68 0.

1 Förgylld tumblare à 6 lod, 25 16.

1 liten oförgylld Sölfweskähl med drihwit arbete och 2 öron à 5 1/2 lodz wigt à 3 ? lodet, 16 16.

8 st Sölfweskedar väger tillsammans 27 lod à 3 ? lodet giör, 81 0.

1 swampdosa, en Balsamdosa, en hårnähl, et par gl ock söndriga qwinfålkz Skospennen, 6 st knappar, samt en [?]skaftsring wäga tillsammans 11 lod à 3 ? lodet, 33 0.

Figur 4. Matsked av silver tillverkad i ett stycke av Johan Wittfoth år 1743 i Åbo (längd 20,5 cm). De "8 D:o gjorde av Witfoth" som noterats i bouppteckningen efter Magister Johan Grå (bu 30) kanske var av den här typen. Åbo museicentral/Martti Puhakka.

Man kan notera att här upptas en skillnad mellan manligt och kvinnligt gällande skospännen, någonting som annars inte är vanligt i uppteckningarna förutom när det gäller kläder och här är det ju också dräktdetaljer det är fråga om. Men mer typiskt för vanliga rusthåll är kanske förteckningen över silverföremål i uppteckningen efter rusthållsvärdinnan Maria Johansdotter från Kurjalax kronorusthåll i Tövsala 1762. I den här bouppteckningen finns inga guldföremål:³⁵

Silverföremål:

- 1 tumblare förgyld in uti, 27 0.
- 1 förgyld klackring, 12 0.
- 2 D:o sämre a 6 C, 12 0.
- 1 förgyld brisk, 2 0.
- 1 D:o, 4 0, 18 0.

Silverinnehavet i uppteckningar gjorda i torparhushåll påminner också mycket om det som finns i bondehushållen. Silverföremål finns i något över hälften av uppteckningarna och urvalet är i stort sett detsamma som i bondehushållen med bägare, tumblare, skedar, matskedar och teskedar och t.o.m. en kaffesked, men då är vi inne på 1900-talet. Briskar, halskedjor och fingerborgar sekunderas också här av fiskedrag av silver, silverbeslagna pipor och fickur.

De flesta silverföremål som återfinns i allmogens hushåll torde ha tillverkats av silversmeder i närbelägna städer. Finsmederna hade ofta en repertoar med

Figur 5. Silverbägare tillverkad av Jonas Lexell i Åbo kring år 1750 (höjd 12,7 cm). Pokalen har 1837 getts som prispokal åt kronbonden Juha Mikonpoika i "Kodesjokisuu" av Finska hushållningssällskapet för mångårig trogen tjänst. Bägaren har möjligtvis fått en ny "fot" efter att den först tillverkades. Under mitten av 1700-talet kunde bägarnas värde i bouppteckningarna överstiga 100 Caroliner vilket motsvarar ca 25 Daler. Åbo Museicentral/Martti Puhakka.

mer modern design för borgerskapet och en konservativ motsvarande för befolkningen ute på landsbygden. Bägare och mindre silversaker som spännen stod för en stor del av inkomsterna för smederna och var populära bland bönderna.³⁶ I bouppteckningsmaterialet förekommer mycket få uppgifter om vilka tillverkare som gjort föremålen, men i uppteckningen efter magister Johan Grå i Tövsala år 1764³⁷ nämns under silver:

8 skedar gjorde af Lexell, väger tilsammans 35 lod a 8 D, 280 0.

8 D:o gjorde af Witfoth tilsammans 35 1/2 lod, 284 0.

Jonas Lexell och Johan Wittfoth var verksamma som silversmeder i Åbo åren 1730–1768 respektive 1733–1752.³⁸ Lexell hade fått sin utbildning i Stockholm och var verksam där redan 1725. Han representerade borgerskapet i Åbo under tre riksdagar och blev rådman 1782. Under 1700-talets senare del dominerade guldsmederna i Åbo produktionen i den finska delen av riket och stod för över hälften av denna i rikshalvan.³⁹

INVESTERING OCH SÄKERHET

Jan Gerber konstaterar i sin uppsats om silver i skånska bondehem att hans material som också omfattar bouppteckningar efter husmän och obesuttna visar att dessa också ägde silverföremål av samma typ som bönderna. Fickur var till och med vanligare hos husmännen än bland bönderna. För dem var det ett överkomligt sätt att visa upp sin status och klockorna fungerade därför som

bruksföremål, kapitalplacering och statussymbol. Det här är en roll som värdemetallerna spelade i alla samhällsklasser,⁴⁰ och som vi sett hade inte heller Giuseppe Acerbi några svårigheter att uppfatta den här funktionen.

Om vi utgår från olika befolkningskategorier ser vi att adeln och prästerskapet står i en helt egen klass när det gäller innehavet av ädelmetaller och juveler. Rusthållen är en mer blandad grupp där innehavet kan vara både stort och litet beroende på omständigheterna. Man vill kanske hellre i likhet med Saini Laurikkala betrakta rusthållen som hörande till gruppen bönder och där kan man i synnerhet på 1800-talet se betydande likheter speciellt i innehavet av silverföremål. Också torparna tycks på 1800-talet utgöra en grupp som tar intryck av bönderna också vad det gäller värdemetaller och smycken, även om resurserna ofta är betydligt mindre och andelen hushåll med ädelmetaller är färre.

Betraktar vi geografiska skillnader i undersökningsområdet finns det tecken som tyder på att sjöfarten har haft en viss inverkan på innehavet av speciellt silver. Saini Laurikkala antyder det här i sin avhandling från 1947 att nyheter i hushållen överhuvudtaget tycks ha ett ganska klart samband med sjöfarten i området redan på 1700-talet. Ansamlingen av nymodigheter som stenfat och glaskärl redan på 1730-talet följs sedan av investeringar i silverföremål senare på 1700-talet.⁴¹ Bouppteckningsmaterialet från 1800-talet tycks bekräfta den här utvecklingen. Innehavet av silver tycks vara vanligast i de områden i inner-skärgård och mellanskärgård där sjöfarten var som mest aktiv.⁴² I den yttersta skärgården, till exempel på Kökar, tycks däremot väldigt många uppteckningar överhuvudtaget sakna silverföremål ännu på 1800-talet. John Gardberg spekulerar i om vissa dyrbara silverkannor eller bågare i ytterskärgården kunde komma från strandade fartyg. Han konstaterar att det inte är omöjligt eftersom en hel del andra minnesmärken, som t.ex. namnskyltar från förlista fartyg, fanns uppsatta i gårdarna i ytterskärgården en bit in på 1900-talet. Efter detta började de anses ”makabra” och togs ned.⁴³ Likaså tycks antalet silverföremål vara mindre i fastlandsområdet i Åboland. Liknande mönster skönjs faktiskt också gällande andra metaller och glas och porslin i bouppteckningarna.

Hur förhåller det sig då med Acerbis prisuppgifter? Ser man på bouppteckningar kring sekelskiften mellan 1700-talet och 1800-talet verkar det nog som om Acerbi överdrivit en aning. Den högst värderade silverbägaren jag påträffat från den här tiden är en förgylld bägare av ”et quarters drägt” som upptecknades 1796 efter skattebonden Erik Johanson på Seppälä hemman i byn med samma namn i Rimito.⁴⁴ Bägaren värderades till 5 riksdaler vilket ligger långt från Acerbis uppgifter på 50-60 riksdaler. De flesta vanliga bågare värderades till mellan 1 och 3 riksdaler. Men om en ”resbåt” d.v.s. den största båten och en ”halv sommarströmmingsnot” i samma bouppteckning värderas till 3 riksdaler styck, visar det ändå att det är relativt stora summor som kunde placeras i värdemetallerna på ett hemman.

REFERENSER

Otryckta

Mariehamn

Ålands landskapsarkiv:

Bouppteckningar ur Ålands landskapsarkiv 1706-1914.

Bu 157, 10.12.1849 Johan Johansson Calman, Kökar, Österbygge, Totalsumma: 124, ÅDA, Band: Bouppt 1850--51, Sida/Folder: S122

Åbo

Åbo landsarkiv:

Bouppteckningar ur Åbo landskapsarkiv. Masku ECI, Masku 106, Masku 108, Mynämäki EC I -VI, Vehmo 125

Bu 4, 29.7.1762 Valborg Henriksdotter, Gustavs, Laupunen, Pietilä hemman, Totalsumma: 3927, LAÅ, Vehmo 125, Sida/Folder: F394

Bu 15, 29.1.1737 Anna Maria Starck, Tövsala, Touppa rusthåll, Totalsumma: 11689, LAÅ, Band: Vehmo 125, Sida/Folder: F26

Bu 17, 4.7.1751 Johan Thorwöst, Tövsala, Prästgården, Totalsumma: 40269, LAÅ, Band: Vehmo 125, Sida/Folder: F124

Bu 24, 23.8.1762 Maria Johansdotter, Tövsala, Kurjala, Kurjalax kronorusthåll, Totalsumma: 4151, LAÅ, Band: Vehmo 125, Sida/Folder: F406

Bu 30, 3.1.1764 Johan Grå, Tövsala, Totalsumma: 22514, LAÅ, Band: Vehmo 125, Sida/Folder: F573

Bu 193, 20.1.1871 Eufrazyne S. Johansdotter, Mietois, Pyhäranda skattehemman, Totalsumma: 4921, LAÅ, Band: Mynämäki EcI:16, Sida/Folder: F567

Bu 195, 30.5.1871 Gustava Andersdotter, Rimito, Ahdentaka, Amboma Länsää torp, Totalsumma: 309, LAÅ, Band: Mynämäki EcI:16, Sida/Folder: F627

Bu 205, 4.11.1872 Wendla Sofia Johansdotter, Rimito, Kinttala, Pohjataro hemman, Totalsumma: 14253, LAÅ, Band: Mynämäki EcI:16, Sida/Folder: F1355

Bu 222, 3.8.1833 Otto Reinhold Baer(s), Åbo, Hirfsalo Ö, Kajstarnjemi Skatte Rusthåll, Totalsumma: 2362, LAÅ, Band: Masku EcI:1 1820--33, Sida/Folder: S1260

Bu 242, 29.6.1829 Anders Andersson, Virmo, Andickala, Andickala Frälse Hemman, Totalsumma: 788, LAÅ, Band: Mynämäki EcI:1, Sida/Folder: S823 1826-1831

Bu 258, 20.3.1826 Petter Pettersson, Korpo, Wattkast, Jonus Norrgårds Skatte Hemman, Totalsumma: 1729, LAÅ, Band: Mynämäki EcI:1, Sida/Folder: S97 1826-1831

Bu 277, 22.1.1796 Anna Thomas dotter, Rimito, Ruokorauma, Rauma Torp, Totalsumma: 113, LAÅ, Band: Masku 108, Sida/Folder: F217

Bu 278, 26.1.1796 Eric Johans Son, Rimito, Seppälä, Seppälä Skatte hemman, Totalsumma: 253, LAÅ, Band: Masku 108, Sida/Folder: F221

Bu 298, 17.8.1808 Simon Henricsson, Rimito, Hintsala, Hinzala Augments hemman, Totalsumma: 1255, LAÅ, Band: Masku 108, Sida/Folder: F 669.

Åbo stads arkiv:

Bouppteckningar: Åbo stad. Åbo stads Dombok 1786, 1787, Bouppteckningar 1810, 1840

Åbo Akademi:

Gardberg J. (1923). Samfundslivet i Nagu och Korpo utskär. Pro gradu-avhandling i Nordisk kulturhistoria. Textdel och bildbilaga.

Huldén N. (2006), Bouppteckningarnas kustbor – Ting och redskap som vittnesbörd om näringsmönster i kust- och skärgårdsområden i sydvästra Finland. Licentiatavhandling i Nordisk etnologi.

Stierncreutz, P. (1957), Befolkningsutvecklingen i sex kommuner i sydvästra Finlands skärgård 1749-1950. Pro gradu-avhandling i Sociologi .

Tryckta:

Acerbi, G. (1953). *Resa i Finland 1799*. Söderströms, Helsingfors. Utgör ett avsnitt av *Travels through Sweden, Finland and Lapland to the North Cape in the years 1798 and 1799*. Inledning av Roberto Wis.

Andersson, S. (1949). Flykten från åland under lilla ofreden. *Budkavlen 1-2*, s. 1–31.

Fagerström, R. (2000). *Hopeaa Suomen kansallismuseon kokoelmassa = Silver in the collections of the National Museum of Finland* Museovirasto, Museiverket. Helsingfors.

Gerber, J. (1966). Silverföremål i skånska bondehem. In *Kulturen*. Lund.

Häyrén, E. (1948). Skärgårdens längszoner. In *Skärgårdsboken*. Nordenskiöld-Samfundet i Finland, Helsingfors.

Kilpi, V. (2007 (1933)). *Alastalon salissa – Kuvaus saaristosta I ja II*. Otava, Helsinki.

Laurikkala, S. (1947). *Varsinais-Suomen talonpoikain asumukset ja kotitalousvälineet 1700-luvulla. Kulttuurihistoriallinen tutkimus*. Turun Yliopisto, Turku. Väitöskirja.

Lunsjö, B. (1996). *Släktforskarens uppslagsbok. 3400 uppslagsord*. LT:s förlag, Stockholm.

SAOB (1898–). *Svenska Akademiens Ordbok över svenska språket*. Svenska Akademien, Lund.

Sejerstråle, S., editor (1960). *Text till Atlas över Skärgårds-Finland*. Nordenskiöld-samfundet, Helsingfors. Redaktionskommitté: Helmer Smeds et. al.

Storå, N. (1993). Adaptive dynamics and island life. Resource use in the Åland islands. In Ehn, W., editor, *Resurser, strategier, miljöer. Etnologiska uppsatser*. Åbo Akademi, Åbo. Festskrift till Nils Storå 29.5.1993 [Artikeln tidigare publ. i *Trends in Finnish Ethnology (Studia Fennica 30, 1985)*].

Tingström B. (1972). *Svensk numismatisk uppslagsbok*. Mynt och ord i bild 1521–1972.

Vaino-Korhonen, K. (2005) Guldsmederna i Åbo och deras ämbete 1629-1868. *Hohda hopea*, Söderström, M. (Red.) Åbo landskapsmuseum, 37, 250-257

- 1 *Travels through Sweden, Finland and Lapland, to the North Cape, in the Years 1798 and 1799*, London 1802. Jag har använt mig av E. R. Gummerus svenska översättning av den del av boken som gäller Finland (utom lappmarken) utgiven av Söderströms & C:o Förlagsaktiebolag 1953.
- 2 Laurikkala, 1947, 261; Acerbi, 1953, 54
- 3 Andersson, 1949, 3 f
- 4 Andersson, 1949, 3 ff
- 5 Häyrén 1948
- 6 Atlas över Skärgårds-Finland 1961
- 7 Huldén 2006
- 8 Lunsjö, 1996, 64
- 9 Ett internationellt guldmynt, första gången präglad i Venedig 1284, i Sverige 1654–1868. Dukaten hade en finvikt av 3,40–3,34 gram. Vanligen gällde 1 dukat = 2 riksdaler (Tingström B.1972). Dukatsens guldhalt och vikt varierade beroende på geografisk ort och tid, men var i Sverige t.ex. från 1600-talet in på 1800-talet bestämd till en halt på 23 carat 5 grän och dess vikt till 60½ stycken på 1 mark (viktenhet) ”verk” (guldvikt). Variationer förekom ändå också inom Sveriges gränser (Nordisk Familjebok 1907, band 6, spalt 1041-1043).
- 10 Gerber, 1966, 57
- 11 bu 17
- 12 bu 4
- 13 bu 156
- 14 bu 278
- 15 bu 193, 205
- 16 bu 258
- 17 bu 17
- 18 bu 15
- 19 bu 222
- 20 bu 277
- 21 bu 195
- 22 Gerber, 1966, 61, 69
- 23 bu 298
- 24 Gerber, 1966, 58
- 25 Gardberg 1923, 40
- 26 Gerber, 1966, 65–67
- 27 Lunsjö, 1996, 55, 111
- 28 bu 242
- 29 Vainio-Korhonen 2005, 168
- 30 Kilpi, 1933, 51 ff
- 31 SAOB, 98 , ”Brisk” B4233
- 32 bu 157
- 33 bu 17
- 34 bu 15
- 35 bu 24
- 36 Vainio-Korhonen 2005, 48, 125
- 37 bu 30
- 38 Fagerström 2000, 202
- 39 Vainio-Korhonen2005, 48
- 40 Gerber, 1966, 72
- 41 Laurikkala, 1947, 265
- 42 Storå, 1993, 202f
- 43 Gardberg 1923, 40
- 44 bu 278